

**Z. H. NOWAK (HRSG.). RITTERORDEN UND
REGION-POLITISCHE, SOZIALE UND
WIRTSCHAFTLICHE VERBINDUNGEN IM MITTELALTER
(ORDINES MILITARES. COLLOQUIA TORUNENSIA
HISTORICA, VIII). TORUN, 1995;
Z. H. NOWAK (HRSG.). ZAKON KRZYŻACKI A
SPOŁECZEŃSTWO PAŃSTW W PRUSACH. TORUN, 1995**

Alvydas Nikžentaitis

Torunės universitetas kas dveji metai organizuoja konferencijas, skirtas riterių ordinų istorijos, visų pirma Vokiečių ordino, problemoms aptarti. Čia aptariamas straipsnių rinkinys septintosios konferencijos, įvykusios 1993 m. rudenį ir skirtos riterių ordinų santykio su regionu problematikai. Ši problematika aptariama 10 straipsnių, iš kurių didžioji dalis – 6, pagal Torunės konferencijų tradicijas, yra skirta Vokiečių ordinui. Užbėgant už akių galima pažymėti, kad šie straipsniai yra labiausiai susieti su konferencijoje nagrinėta problematika.

Perskaičius visą rinkinį akivaizdžiai matosi ordinų istorijos tyrinėtojų svarbiausia problematika – bandysime nustatyti santykį tarp atskirų ordinų universalumo ir jų ryšių su regionu. Ieškodami atsakymo į klausimą, kiek ordinas buvo universalus, o kiek jis buvo susijęs su regionu, rinkinyje spausdinamų straipsnių autoriai analizuoja Vokiečių ordino riterių ir kitų jo narių kilmės klausimus (*H. Boockmann. Herkunft und Einsatzgebiet. Beobachtungen am Beispiel des Deutschen Ordens, S. 7–19; J. Tandeki. Soziale Beziehungen zwischen dem Bürgertum und dem Deutschen Orden in Preußen, S. 125–139*), ekonominius šio Ordino ryšius su regionu (*R. Czaja. Der Handel des Deutschen Ordens und der preußischen Städte-Wirtschaft zwischen Zusammenarbeit und Rivalität, S. 111–123*), Ordino bendrą situaciją pietų vokiečių žemėse (*K. Militzer. Die Einbindung des Deutschen Ordens in die süddeutsche Adelswelt, S. 141–160*) ar Vokiečių ordino ir Lenkijos karalystės daromą poveikį vieni kitiems (*H. Samsonowicz. Der Deutsche Orden in seinem Verhältnis zur Gesellschaft Polens unter kultur- und verwaltungsgeschichtlichen Aspekten, S. 99–110*). Rinkinyje svarstomas problemas tinkamai apibendrina *U. Arnold* straipsnis “Europa und die Region-widerstrebende Kräfte in der Entwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter”, S. 161–172. Daugelyje čia išvardytų straipsnių paliečiama ir kita svarbi problema – ordinų santykis su vietiniais gyventojais ar atskirų tautybių santykiai pačių ordinų viduje. Šiuo atžvilgiu geros medžiagos lyginimams pateikia *J. Sarnowsky* straipsnis “Der Konvent auf Rhodos und die Zungen (lingue) im Joannitenorden (1421–1476)”, S. 43–65.

Be čia išvardytų darbų, rinkinyje publikuojami straipsniai: *A. Lutrell. The Hospitaller Province of Alamania to 1428, L. Vones. Die Landnahme der Ritterorden von Santiago und Calatrava in der Extremadura, Andalusien und Murcia im 13. Jahrhundert, B. Schwenk; Honor und utilitas. Eine Skizze zur Kooperation spanischer Ritterorden im 12. Jahrhundert.*

Svarstymams apie Vokiečių ordino narių kilmę yra sukurta neblogo bazė. Po Antrojo pasaulinio karo istorikai atliko svarų darbą analizuodami paskirų Vokiečių ordino riterių kilmę, jų veiklos zonas, tačiau įsigilinus paliko daugybė dar neatsakytų klausimų. Analizuojant Vokiečių ordino riterių Prūsijoje ir Livonijoje kilmę matyti, kad šios dvi vieno Ordino šakos turėjo savo riterių skirtingas rekrūtavimo sritis: XIV a. pradžioje Livonijos ordine dauguma riterių buvo iš Vestfalijos ir greta esančių regionų. Vokiečių ordino riteriai

vyko į Prūsiją iš kur kas platesnio regiono, tačiau dominavo riteriai iš Tiuringijos, Saksonijos, Vestfalijos. Pažymėtina, kad XV a. pabaigoje Vokiečių ordino Prūsijoje riterių rekrutavimo sritis dar kartą pasikeitė: dauguma jo narių buvo vakarinių, pietinių ir pietvakarinių Vokietijos žemių ministerialai. Boockmann, konstatuodamas šiuos faktus, bando iškelti ir naujus klausimus, į kuriuos galbūt galėtų atsakyti ateities tyrinėjimai. Jis pats daugiausia apsiriboja dviem svarbesniais klausimais: kodėl iš viso riteriai vyko į Prūsiją ir kodėl tarp šio Ordino riterių tokį mažą procentą sudarė vietiniai gyventojai, o XV amžiuje pastebima tendencija, kad jų dar sumažėjo. Kodėl taip įvyko, kas skatino riterius iš Vokiečių ordino balių vykti į Prūsiją ar Livoniją ir ar iš tikrųjų jie ten vyko savo noru?

Šie klausimai nėra tokie paprasti ir nereikšmingi, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Savo laiku Europos diduomenės, vykusios į „Preussenreisen“, atžvilgiu problematiką panašiai formulavo W. Paravicini; dabar matyti, kad tai buvo programiniai klausimai jo stambiai ir tikrai unikaliai studijai „Preussenreisen des europäischen Adels“. Boockmann straipsnis turi daug analogijų su tik ką minėto autoriaus, juo labiau kad jis, kaip ir Paravicini Europos diduomenės atžvilgiu, provizoriškai bando analizuoti riterių, vykusių į Prūsiją ir Livoniją, motyvus. Pažymėdamas *devotio* kaip svarbaus apie 1300 m. motyvo nuvertėjimą XIV a. pabaigoje, autorius gana pagrįstai nurodo kitas paskatas: Prūsijoje ir Livonijoje mažiau kilmingiems asmenims buvo geresnės karjeros galimybės, aprūpinimas senatvėje. Pažymėtina, kad Boockmann neatmeta galimybės, jog į Prūsiją riteriai buvo tremiami ir prievarta. Tačiau tokį ikikarinės lenkų ir lietuvių istorijos publicistikos, propaguojančios vokiečių riterio kaip kraugerio ir žudiko, įvaizdį remia iš viso tik du mums žinomi atvejai. Verti dėmesio straipsnio autoriaus samprotavimai ir apie vietinių gyventojų skaičiaus tarp Ordino riterių mažėjimą XV a. Čia Boockmann pagrįstai nurodo iš kai kurių vokiečių žemių atvykusių riterių nenorą į savo tarpą įsileisti papildomų konkurentų bei paties Ordino populiarumo mažėjimą Prūsijos visuomenėje.

Nors Vokiečių ordinas Prūsijoje, analizuojant jo riterių kilmę, taip niekad ir nesuaugo su regionu, tačiau, priešingai šio Ordino šakai Livonijoje, jo laikysena vietinių gyventojų atžvilgiu buvo gerokai liberalesnė. Jei Vokiečių ordino gretose XV a. pradžioje buvo tik apie 4-5% vietinių gyventojų iš viso riterių skaičiaus, tai Livonijoje iš vietinių gyventojų į Ordiną buvo priimtas vos vienas riteris. Santykinį Vokiečių ordino atvirumą vietinių gyventojų atžvilgiu rodo ir faktas, kad jų būta gerokai daugiau ir žemesniuose Vokiečių ordino valdžios sluoksniuose. Į šią dar nepakankamai išanalizuotą temą dėmesį atkreipia J. Tandecki, parodydamas miestiečių ryšius su Vokiečių ordinu. Išskirdamas skirtingas pozicijas Ordino valstybėje užėmusias miestiečių grupes, autorius, panašiai kaip ir Boockmann, kelia klausimą, kodėl miestiečiai norėjo būti Ordino nariais. Pakartodamas kai kurias Boockmanno mintis, straipsnio autorius jas detalizuoja: tik tapus Ordino nariu buvo galima sėkmingai kopti bažnytinės karjeros laiptais, Ordino teikiamos stipendijos leido Prūsijos miestiečiams lengviau pasiekti universitetinį išsilavinimą, pagaliau teikė galimybių dirbti Ordino diplomatinėje tarnyboje ar kanceliarijoje. Apskritai šio autoriaus darbas gana neblogai reprezentuoja teigiamus pokyčius, įvykusius lenkų istoriografijoje paskutiniaisiais metais, kada buvo atsisakyta vienpusiškai negatyvaus Vokiečių ordino vaidmens vertinimo. Šiuo atžvilgiu jis neblogai koresponduoja su kito lenkų istoriko – H. Samsonowicziaus – straipsniu. Jei Tandecki reprezentuoja naujus lenkų istorikų tyrinėjimus, tai Samsonowicziaus darbą galima laikyti ankstesnių, visų pirma lenkų istorikų, studijų santrauka. Autorius pagrįstai daug dėmesio skyrė teisinių normų recepcijos, urbanizacijos problemoms. Svarbu pažymėti ir tai, kad autorius analizuoja ne Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje poveikį Lenkijai apskritai, bet

mato ir regioninius skirtumus, išvelgdamas, pavyzdžiui, Vokiečių ordino valstybės poveikį Mozūrijos valstybinei organizacijai.

Iš teigiamos pusės Vokiečių ordinas apibūdinamas ne vien kalbant apie jo poveikį Lenkijos valstybei - paskutiniuoju metu istoriografijoje imamas peržiūrėti kitą tezė – šio Ordino vaidmenį bendrojoje Prūsijos prekyboje. Tradicinė nuomonė, kad Ordinas kliudė Prūsijos miestų prekybai, labai susvyravo po J. Sarnowsky'o atliktos analizės. Šiame rinkinyje spausdinamame R. Czaja'os straipsnyje taip pat laikomasi panašios nuomonės. Šio tyrinėtojo išvados grindžiamos daugiausia remiantis 3 Prūsijos miestų: Torunės, Dancigo ir Elbingo prekybinių santykių analize. Plėtodamas Sarnowsky'o mintis apie Prūsijos miestų ir Vokiečių ordino bendradarbiavimą prekybos srityje, autorius pažymi, kad Vokiečių ordino vaidmuo krašte buvo didesnis tiems miestams, kurie neturėjo patogaus išėjimo prie jūros, tuo tarpu Dancigas buvo priklausomas nuo Vokiečių ordino pareigūnų tik labai menkai. Autorius pateikia gana įdomią statistiką apie tai, koks miestiečių nuošimtis Prūsijoje turėjo prekybinius santykius su Ordinu (nuo 5 iki 9%). Vertas dėmesio ir jo teiginys apie ekonominių ryšių su Ordinu bei lojalumo šiam Ordinui santykį. Po 1410 m. Žalgirio mūšio Vokiečių ordinui ištikimi liko miestiečiai, anksčiau turėję su juo prekybinių ryšių. Kruopščiai parengtas, gerai šaltinių medžiaga pagrįstas straipsnis palieka gana gerą įspūdį, tačiau, regis, kiek suabsoliutinta pagrindinė darbo išvada, esą Vokiečių ordinas nesudarė konkurencijos Prūsijos miestams: "Der eigentliche Grund dieser Unzufriedenheit (miestiečių – A. N.) war nicht der Handel selbst, sondern die wenig kaufmanische Methoden ..." (S. 119). Autoriaus pateikiamas argumentas, esą Dancigas visiškai nesiskundė Vokiečių ordino konkurencine veikla, labiau rodo šio miesto didesnę ekonominę savarankiškumą Vokiečių ordino atžvilgiu, tuo tarpu ekonomiškai nuo Ordino labiau priklausomiems miestams administraciniai sprendimai turėjo daug didesnę poveikį.

Į Vokiečių ordiną negalima žiūrėti kaip į vieningą valstybę. Vokiečių ordino imperijoje santykis su regionu buvo kitoks nei Prūsijoje ar Livonijoje, ką puikiai atskleidė rinkinyje spausdinamas K. Militzerio straipsnis. Mažėjant *devotio* reikšmei Ordino kasdieniame gyvenime, nuo XIV a. pabaigos pradėjo ryškėti vis didesnis Ordino priklausomumas nuo atskirų balijų įkūrėjų (ryšiai su regionu buvo ypač stiprūs tose balijose, kurios turėjo stiprius steigėjus, pavyzdžiui, Marburge), apskritai nuo regiono politinės situacijos. Priešingai negu Prūsijoje ar Livonijoje, atskiros Ordino balijos dėl savo menkumo nebuvo pajėgios daryti poveikio regiono politikai ir buvo priverstos ieškoti stipresnių užtarėjų. Dėl šios priežasties Ordino imperijoje vykdoma politika ne visada atitiko Vokiečių ordino Prūsijoje politikos. Tokį būtinybės nulemtą politikos decentralizavimą gerai iliustruoja Vokiečių ordino laikysena imperatoriaus Liudviko Bavaro atžvilgiu. XIV a. pirmojoje pusėje kilusio konflikto metu tarp popiežiaus ir imperatoriaus Vokiečių ordinas buvo popiežiaus pusėje, o jo šaka imperijoje palaikė Liudviką Bavarą. Priklausomumą nuo regione veikiančių politinių jėgų atspindėjo ir Pietų Vokietijoje esančių balijų riterių kilmė. Iš esmės nuo XIV a. pabaigos čia esančios Ordino balijos tapo paskirų vietinių šeimų prieglauda. Šių faktų visuma leido Militzeriui daryti pagrįstą išvadą: regionų diduomenės interesai nugalėjo Ordino universalumo idėją.

Net įstojus į riterių ordiną ir palikus savo tėvynę, ryšiai su regionu nenutrūkdavo – tokia išvada peršasi perskaičius J. Sarnowsky'o straipsnį, skirtą Joanitų konventui Rodoje. Priešingai Vokiečių ordinui, kuriame dominavo vokiečių kalba ir kuris vengė oficialiai įteisinti žemiečių grupuotes, Joanitų ordino riterių skirtinga kilmė, jų vartojamos kalbos nuo XIV a. pradžios tapo šio Ordino vidinės struktūros pagrindu. Jo atskiros dalys turėjo santykinai dideles teises sprendžiant Ordino reikalus. Priklausomybė vienai ar kitai "nationes" – šis

terminas vartojamas Ordino šaltiniuose, arba “lingue” turėjo nemažai įtakos užimant svarbius postus valdose, esančiose kitose šalyse ir kontroliuojamose Joanitų ordino. Vis dėlto, kaip rodo bendros ispanų “nationes” skilimas į ispanų ir kastiliečių, nesutarimai Provencalio junginyje, tarp Tulūzos (Prancūzijos karalystės dalis) ir St. Giles (priklausiusios formaliai imperijai), ne vien kalbiniai, bet ir valstybinės priklausomybės motyvai XV a. žmogui turėjo reikšmės suvokiant savo “nacionalinę” priklausomybę. Šiuo atžvilgiu Sarnowsky'o tekstas ne tik puikiai pritampa prie visos knygos temos, bet jo mintys teikia daug medžiagos apmąstymams apie “nacionalumo” sampratą viduramžiais ir naujaisiais laikais.

Tautybių reikšmė ordinų viduje nebuvo straipsnių rinkinio tikslas, tačiau daugelis autorių vienu ar kitu aspektu šį klausimą, nors ir netiesiogiai, palietė. Čia paminėtinos K. Militzerio pastabos apie Vokiečių ordiną kaip vienos tautos Ordiną (P. 141–142), R. Czaja'os pastabos apie prekybinių ryšių ir lojalumo Vokiečių ordino valdžiai santykį (P. 115) ir kt. Pažymėtina ir gana vykusio viso rinkinio struktūra. H. Boockmanno straipsnis šioje knygoje vaidina savotiško įvado, kuriame suformuluota pagrindinė problematika, vaidmenį, U. Arnoldo tekstas yra logiška viso straipsnių rinkinio svarbiausių minčių reziumė. Logiška knygos struktūra, perskaičius visus straipsnius, leidžia išvelgti netgi tam tikras kolektyvinės monografijos užuomazgas. Tai laikytina dideliu recenzuojamo darbo ir jo leidėjo Z. H. Nowako privalumu.

Antrasis darbas yra skirtas beveik analogiškai temai, straipsnių rinkinio centre stovi Vokiečių ordino ir visuomenės Prūsijoje santykiai. Neatsitiktinai šiame rinkinyje spausdinami kiek pakeistais pavadinimais ir šiek tiek išplėsti straipsniai: R. Czaja'os *Zwiazki gospodarcze wielkich szafarzy zakonu krzyzackiego z miastami pruskimi na poczatku XV wieku* (*Wirtschaftliche Beziehungen der Großschäffer des Deutschen Ordens mit den preußischen Städten am Anfang des 15. Jahrhunderts*), P. 9–33 ir J. Tandackio *Obywatele miast pruskich w zakonie krzyzackim* (*Bürger aus preußischen Städten im Deutschen Orden*), P. 34–49. Ekonominę visuomenės ir Vokiečių ordino Prūsijoje pusę reprezentuoja dar 3 rinkinyje spausdinami straipsniai: T. Jasinskio *Spory i konflikty miast z komturami krzyzackimi* (*Streitfälle und Konflikte der Städte mit Komturen des Deutschen Ordens*), J. Sarnowsky'o *Zölle und Steuern im Ordensland Preußen (1403–1454)*, P. 67–81 ir Z. H. Nowako *Sprawa zaopatrzenia ‘emerytalnego’ w zakonie krzyzackim w pierwszej polowie XV wieku* (*Zur Frage der Altersversorgung im Deutschen Orden in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*), P. 83–101. Jasinski savo straipsnyje analizės objektu pasirenka 3 konfliktus, kilusius tarp miestiečių ir Vokiečių ordino: 1) Chelmo miesto ir Starogrado įgulos vado (1243 m.), 2) Torunės miesto ir komtūro Jono Nottholto (XIV a. vidurys) ir Gdanskio miesto kivirčą su Vokiečių ordinu 1410–1411 m. Autorius šių trijų konfliktų pagrindu atskleidžia, kaip klostėsi santykiai tarp Prūsijos miestų ir Vokiečių ordino bėgant amžiams. Pirmasis konfliktas, kurio metu Chelmo miestiečiai buvo pasirengę paremti prieš Ordiną kovojusį Sventopelką, atskleidė Vokiečių ordino padėties nestabilumą, antrojo konflikto metu, nepaisęs miestiečių interesų, komtūras buvo nubaustas, kas, autoriaus nuomone, rodo tiek stabilią Ordino padėtį, tiek drausmę Ordino viduje, trečiojo konflikto metu atsiskleidė tam tikri anarchijos elementai Vokiečių ordino viduje. Su pasipriešinusiais Ordinui miestiečiais buvo žiauriai susidorota, Ordinas pasirodė esąs nebaudžiamas. Šie 3 konfliktai, autoriaus nuomone, gerai eksponuoja santykių tarp miestiečių ir Ordino skirtingais laikotarpiais eigą. Su tokia išvada galima sutikti, tačiau nauja jos pavadinti tikrai negalima.

Visai kitokio pobūdžio yra kiti šiame rinkinyje spausdinami straipsniai. Abiejų autorių pasirinktos temos yra literatūroje beveik nenagrinėtos, jos atskleidžia naujus Ordino istorijos aspektus. Sarnowsky, aptaręs įvairias muitų ir mokesčių rūšis, konstatuoja, kad didžiausią reikšmę Ordino gyvenime turėjo muito mokestis. Visi kiti mokesčiai, dažnai dėl to, kad nebuvo surenkami dėl miestiečių pasipriešinimo, didesnės įtakos Ordino gyvenimui neturėjo. Z. H. Nowako straipsnio didesniąją dalį sudaro šaltinių publikacija, kas jau savaime rodo temos naujumą. Kalbėdamas apie aprūpinimo senatvėje problemas, autorius nurodo konkrečias rūpinimosi senais Ordino nariais formas. Labiausiai paplitusi buvo savotiška labdarinių valgyklų sistema, kur galėjo maitintis nusenę Ordino nariai. Kai kuriais atvejais jiems globoti buvo skiriamas tarnas. Autorius nurodo atvejus, kada tokią teisę gaudavo ne Ordino nariai, tačiau prieš tai jie turėjo užrašyti savo turtą Vokiečių ordinui.

Antras svarbus temų kompleksas nagrinėjamas rinkinyje įvairiems ideologiniams aspektams aptarti, tarp kurių dominuoja Vokiečių ordino santykių su įvairiomis bažnytinėmis organizacijomis klausimai. I. Czercinskio straipsnyje *Die Politik des Deutschen Ordens gegenüber den religioesen und weltlichen Korperschaften*, P.111-22 atkreipiamas dėmesys į Vokiečių ordino politiką religinių brolių miestuose atžvilgiu. Priešingai nei su kitais vienuolių ordiniais, smulkesnių dvasinių bendrijų, pradėjusių kurtis Prūsijos miestuose XIV a. antroje pusėje, atžvilgiu Vokiečių ordino kontrolė nebuvo tokia akivaizdi. Šių organizacijų veikla nebuvo nukreipta prieš krašto valdovą, kita vertus, šias organizacijas Vokiečių ordinas galėjo kontroliuoti tvirtindamas jų statusus. Su tokia nuomone kiek kertasi kitas šiame rinkinyje spausdinamas straipsnis – A. Czacharowskio *Politische Aktivitäten der polnischen Ritterschaft aus dem Kulmer Land im 13.–14. Jahrhundert*, P. 103–110. Jame autorius aptaria, kaip Vokiečių ordinas elgėsi jam gana neįprastoje situacijoje. Nukariavęs Kulmo žemę, jis rado čia susiformavusį riterių luomą. Priešingai nei kitų gyventojų atžvilgiu, Ordinas paliko jiems jų, nors ir apribotas, privilegijas, už ką atsidėkodama riterija savo šeiminkui buvo ištikima iki pat XIV a. pabaigos. Opozicijos Vokiečių ordinui atsiradimą tarp Kulmo riterių autorius sieja su *Eidechsenbundes* įkūrimu 1397 m. Priešiška Kulmo riterijos politika Vokiečių ordino atžvilgiu akivaizdžiausiai pasireiškė Žalgirio mūšio metu. Šios žemės riterių pabėgimą iš mūšio autorius laiko sudėtine Lenkijos karaliaus ir Kulmo riterių sąmokslu dalimi. Teorija yra pakankamai įdomi, tačiau jai paremti teiginių, kad Kulmo žemės riteriai kaip Vokiečių ordino delegacijos dalis susitikinėjo su Jogaila, kad jų informacija apie Lietuvos ir Lenkijos planus Žalgirio mūšio išvakarėse nebuvo visiškai tiksli ar kad dalis Kulmo riterių po 1410 m. atsidūrė Lenkijoje, toli gražu nepakanka. Nors pabėgimai iš Vokiečių ordino nebuvo labai dažni, tačiau jų pasitaikydavo ir ne tokių krizinių situacijų metu; po Žalgirio mūšio į Lietuvą sugrįžo anksčiau į Vokiečių ordiną pabėgęs lietuvis Survila, tačiau niekas nekalba apie jo specialią misiją. Teoriškai, žinoma, negalima atmesti kitokio pobūdžio paskirų Kulmo riterių ryšių su Jogaila, tačiau, kol tokiai teorijai pagrįsti nėra pakankamai argumentų, tai atrodo kaip mitas, sukurtas veikiant XX a. realijoms.

Vokiečių ordino politiką dvasinių korporacijų atžvilgiu vykusiai pratęsia A. Radziminckio straipsnis *Zur Geschichte der Ausbildung und des Aufbaus der Deutschordenskapitel. Inkorporationen der preußischen Domkapitel in den Deutschen Orden*, P. 123–135, kuriame autorius aptaria Kulmo, Pomesanieno ir Samlando kapitulų inkorporavimą į Vokiečių ordiną. Nors šis klausimas ir susilaukė tam tikrų prieštaraščių iš teisės istorikų 1997 m. “Ordines militares” Torunėje įvykusioje konferencijoje, tačiau, regis, niekas negali nuneigti, kad *de facto* Ordinas kontroliavo minėtas kapitulas.

Vokiečių ordinas aiškiai pretendavo ne tik į pasaulietinę valdžią. Jis siekė parodyti, kad Ordino rezidencija Marienburge, o ne Prūsijos vyskupijoje, yra bažnytinės valdžios Prūsijoje centras. Tokia išvada yra daroma M. Dygo straipsnyje *Die goldene Pforte der Schloßkapelle Marienburg und die Machtideologie des Deutschen Ordens in Preußen*, P. 149–163. Ši analogijų su kitais kraštais būdu gauta išvada neblogai siejasi su aukščiau aptartu straipsniu bei šiame rinkinyje spausdinamu S. Kwiatkowskio *Entstehung und Entwicklung der Ordenskonzeption der religioesen Führerschaft in Preußen* darbu ir atrodo pakankamai pagrįsta. Ieškoti ideologinių pagrindų architektūroje nėra visuomet prasminga, tai galėtų būti pagrindinė architektūros istoriko M. Arszynskio straipsnio *Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und der Gesellschaft im Lichte der Eroerterung der Frage des Baues von Pfarrkirchen in Preußen*, P. 165–184 mintis. Nors Vokiečių ordinas nuo 1233 m. turėjo patrono teisę parapinėms bažnyčioms, jis, autoriaus nuomone, nesistengė daryti poveikio architektūriniam sprendimams. Vienintelis žinomas draudimas statyti *Johanneskirche* Dancige buvo remiamas ne patronato, bet *Befestigungrecht*. Architektūros klausimai, kaip ir kituose Europos miestuose, taip ir Prūsijoje, buvo išimtinai miestiečių kompetencijos sfera.

Straipsniai, atspausdinti dviejose knygose, yra skirtingo lygio. Greta originalių darbų pasitaiko ir straipsnių, kuriuose keliamos menkiausiai pagrįstos hipotezės. Tačiau tai būdinga ne tik šioje recenzijoje aptariamiems straipsnių rinkiniams. Man regis, svarbiau pažymėti kitą dalyką: 1995 m. Torunėje pasirodžiusios dvi knygos, skirtos Vokiečių ordino santykiams su regionu, yra dar vienas patvirtinimas, kad šis Lenkijos miestas yra neabejotinai tapęs vienu svarbiausių Vokiečių ordino istorijos tyrinėjimų centrų.